

לזכרה של אסתר אומן ז"ל

ישראל ויהונתן אומן

תולדות חיים

אסתר אומן נולדה בברלין ביום ד' באדר תרצ"א כאסתר שרלוטה שלזינגר, השלישית מבין שבעה ילדים. אביה היה מורנו ד"ר אברהם פלק שלזינגר, לימים מנהל בית החולים שערי צדק בירושלים. אחיו – הדוד של אסתר – היה הרב יחיאל שלזינגר, מייסד ישיבת 'קול תורה' בירושלים, ישיבתו של הרב שלמה זלמן אויערבך. אמה של אסתר הייתה חנה שלזינגר לבית מונק, ממשפחת הרבנים המפורסמת, שאתה נמנו הרב אליהו מונק מפריז, מחבר הספר עולם התפילה; הרב אליהו מונק מלונדון, המרא דאתרא של גולדרס גרין במשך עשרות שנים; הרב מיכאל מונק מברוקלין; הגב' קרולין מונק מבני ברק, מנהלת בית הילדים שעל יד ישיבת פוניבז'; ועוד יהודים חשובים ויקרים.

כשהייתה אסתר בת שנתיים, עלה היטלר לשלטון. כמעט מיד החליטה משפחת שלזינגר הצעירה לעזוב את גרמניה. עמיתיו של ד"ר שלזינגר ניסו להרגיעו ולשכנעו לחכות קצת 'עד יעבור זעם', אך הוא היה נחוש בדעתו לעבור לצרפת. ואז אמר לו אביו: 'Das bleibt nicht hier' [זה לא ייעצר כאן], 'אין טעם לעבור לצרפת; אם אתה עוזב את גרמניה, עליך לעבור לארץ ישראל'. ואומנם, המשפחה הגיעה ליפו בסוכות תרצ"ג. אז עוד לא היה ביפו נמל של ממש; האניה עגנה בים הפתוח, והנוסעים והכבודה – כולל הילדים – הורדו לסירות ששטו אל החוף.

ד"ר משה ואלך, מנהל בית החולים שערי צדק בירושלים, ביקש מד"ר שלזינגר לעבור לירושלים, והוא נענה לפנייה. בירושלים פתח מרפאה והפך חיש מהר לרופא מבוקש בכל המגזרים – יהודים וערבים, דתיים ולא דתיים, חרדים ואנשי המזרחי. הוא היה גם איש ציבור פעיל, דמות מרכזית באגודת ישראל לפני קום המדינה ולאחר מכן, בין מקימי בית הכנסת 'חורב' בשכונת רחביה בירושלים, וממקימי בית הספר 'חורב'.

פעם נתבקש ד"ר שלזינגר למיטת חוליו של הרב עמרם בלוי, מראשי נטורי קרתא. כאשר הגיע, אמר הרב בלוי שלא יאפשר לד"ר שלזינגר לטפל בו אלא אם כן יבטיח שיוציא את בנותיו מבית ספר 'חורב', או שידאג לכך שיפסיקו ללמד אנגלית בבית הספר. אמו של הרב בלוי הפצירה בו שיאות לקבל את הטיפול, אך הרב עמד על דעתו. ד"ר שלזינגר הרגיע את האמא: 'אשלח את ד"ר ואלך, אין לו ילדים, הוא ישמח לטפל בכבוד בנך'.

לא בכדי ייסדו ד"ר שלזינגר וחבריו את בית הספר החדש – לא היה בירושלים מוסד שהתאים לצרכים של העלייה 'היקית' החרדית. 'חורב' שמר על הצביון החרדי, בו בזמן שנלמדו בו מקצועות כלליים ברמה נאותה. כל ילדי משפחת שלזינגר למדו בבית ספר 'חורב'; אסתר הייתה במחזור הרביעי.

אסתר ניחנה בכשרון אומנותי רב. בסוף כיתה ט' החליטה לעזוב את בית הספר 'חורב' ולעבור ל'בצלאל', שכלל אז גם בית ספר תיכון. בגלל המוניטין הבוהמי של המוסד, לא ראו הוריה החלטה זו בעין יפה, אך אסתר עמדה על שלה. רק בעקבות התערבות של אליהו קורן (מו"ל התנ"ך המפורסם) הסכימו ההורים. בבצלאל למדה אסתר אצל הסלתה והשמנה של עולם האומנות של ארץ ישראל דאז – דמויות כמרדכי ארדון וסטיבן אשהיים. בזמנו חייבו את התלמידים ללמוד בעיקר מקצוע 'מעשי', ולא רק מקצועות כמו ציור ופיסול. במסגרת זאת למדה אסתר צורפות, אצל הצורף הנודע דוד גומבל, ואחרים.

כמו אימה בזמנה (ובמרוצת הזמן גם כל ילדיה), השתייכה אסתר לתנועת הנוער

'עזרא'. בהמשך הצטרפה ל'הגנה'. לפני שהספיקה לסיים את לימודיה ב'בצלאל', פרצה מלחמת העצמאות. אסתר שירתה כחובשת קרבית בחזית ירושלים; העמדה שלה הייתה במורד רחוב הנסיכה מרי (כיום רחוב שלומציון המלכה), מטרים ספורים מקו החזית. היא טיפלה בפצועים רבים וראתה ידידי ילדות נפטרים על ברכיה.

עם תום המלחמה קיבלו תלמידי 'בצלאל' את תעודותיהם, ואסתר הצטרפה לבית המלאכה של הצורף דוד גומבל. בשנת תשי"ג נסעה לארה"ב להשתלם באומנות, ושם פגשה את ישראל (ג'וני) אומן, סטודנט אמריקני ממוצא 'יקי' גם הוא. בני הזוג נישאו בכ"ט בניסן תשט"ו, בבית כנסת בבורו פארק, בנוכחות כשבעים וחמישה מוזמנים. סעודת המצווה התקיימה בבית הורי החתן והשתתפו בה עשרים ושניים איש בלבד, כולל הזוג עצמו. ממשפחתה הקרובה של אסתר נכחו רק הוריה ואחותה בתיה ובעלה, ששהו באותה עת בניו-יורק לרגל השתלמות.

את התקופה הראשונה לנישואיו בילה הזוג הצעיר בפרינסטון, עיירה קטנה בניו ג'רזי. אסתר פתחה בית מלאכה לצורפות, בו יצרה תכשיטי כסף בעיצוב מקורי לפי הזמנה. לקראת חתונתה היא עיצבה ויצרה את פמוטי השבת שלה.

כשנה וחצי אחרי חתונתם עלו בני הזוג ארצה, בעיצומו של מבצע קדש. בסיון תשי"ז נולד הבן הבכור, שלמה. שלמה נולד באמצע החודש השמיני להריון, בנייתוח קיסרי שנדרש בגלל סיבוך פתאומי בהריון. הילד שהה באינקובטור, קיבל חלב אם באמצעות טפטפת, וריחף בין חיים למוות במשך כשישה שבועות. אחריו נולדו תמר (תשי"ט), יהונתן (תשכ"ב), מרים (תשכ"ט), ונגה יהודית (תש"ל), כולם בלידות רגילות, כולם בבית החולים שערי צדק הישן בירושלים.

במשך כחצי יובל, עד שהבת הקטנה נגה הגיעה לגיל אחת עשרה, התמסרה אסתר באופן בלעדי לגידול הילדים. בתקופה זו היה הבית תמיד מלא אורחים, לרוב צעירים שמצאו בבית כיוון דרך, ידידים של הילדים, ידידים של ההורים, אנשים שהכירה המשפחה בנסיעותיה המזומנות לחו"ל, בני משפחה קרובים או רחוקים,

אנשים שהוזמנו בבית הכנסת או בכותל המערבי, לארוחה, לשבת, לשבוע או לשנה. באותה תקופה גם נודעה אסתר בין מקורביה כאישה נבונה ורגישה במיוחד, שידעה להקשיב לאנשים בזמני מצוקה, להתקשר אתם נפשית, ולייעץ עצות מועילות.

ילדי משפחת אומן התחנכו כולם בבית ספר 'חורב', והיו פעילים בתנועת הנוער 'עזרא'; קודם כחניכים, ואחר כך כמדריכים, מרכזי סניפים, ובעלי תפקידים אחרים. הבנים שירתו בצבא במסגרת ה'הסדר', שהיה אז על טהרת חיל השריון; שלמה היה תותחן, ויהונתן נהג טנק. הבנות שירתו כולן בשירות לאומי. בשנת תשל"ח נישאה הבת תמר לדוד רוזן, והבן שלמה נישא לשלומית קהן בשנת תשל"ט. הנכד הבכור, יעקב רוזן, נולד בחול המועד סוכות תשל"ט, כאשר תמר ובעלה היו בקליפורניה לתקופת לימודים. אסתר נסעה מיד כדי לעזור לאם הצעירה בטיפול בתינוק החדש.

בסוף שנת תשמ"א, כאשר חזרה המשפחה משהות של שנה בחו"ל, החלה אסתר לעבוד במרכז פרנקפורטר בבקעה, מרכז יום לפעילות קשישים. שם היא ריכזה את החוג למלאכה, בו עסקו הקשישים ברקמה, סריגה, עשיית שטיחים, עבודות עור וכיוצא באלה. בעבודה זו ניצלה אסתר גם את כשרונה הנדיר באומנויות מכל הסוגים, וגם את יכולתה המיוחדת לתקשר עם אנשים ולעזור להם נפשית. היא עבדה בבית פרנקפורטר במסירות ובהצלחה רבה במשך כעשר שנים.

יחד עם משפחתה, היתה פעילה בספורט, בעיקר בטיולים רגליים ובסקי, גם אלפיני וגם 'קרוס-קנטרי'. סקי היא למדה בגיל יחסית מבוגר – יותר מארבעים – ובכל זאת הצליחה יפה. במסעות הסקי של המשפחה השתתפה בהתלהבות, אם כי תמיד נשמה לרווחה כאשר כל המשפחה חזרה הביתה עם כל העצמות שלמות. אחרי שלמדה לגלוש התנזרה תקופה מסוימת מהסקי; אך אחרי עונה אחת או שתיים שבה נשארה בבית כל יום כדי לבשל למשפחה ולסדר סידורים נחוצים, החליטה שאם כולם עושים סקי, אז גם היא תעשה.

בקיץ תשמ"ב, במבצע שלום הגליל, נהרג הבן הבכור שלמה בקרב טנקים על יד

הכפר חוש-א-דנייבה בלבנון. הוא הותיר אלמנה בהריון ופעוט בן שנתיים. אלפים הגיעו להלוויה, ועוד אלפים רבים לשבעה. אסתר עמדה בניסיון בגבורה. היא הכירה בכך שהיא עצמה גידלה את ילדיה להיות חלק מהעם בכל המובנים, ושמותו של שלמה הוא תוצאה של חינוך זה; ולא הצטערה לרגע על דרכה.

ככלל, היתה אסתר מוכנה ומזומנת לכל משימה שראתה בה צורך או תועלת לאומית. אף אם היתה מסוכנת; וזאת אף שבעניינים ביטחוניים נהגה זהירות, והתנגדה בעקביות להרפתקנות לשמה. כאשר בני משפחה התנדבו למשימות אזרחיות או צבאיות, שהיתה בהן מידה מסוימת של סיכון, לא התנגדה ואף תמכה בהם.

כאשר הגיעה אסתר לגיל שישים, החליטה לפרוש מעבודתה בבית פרנקפורטר ולשוב אל ספסל הלימודים. היא שמעה הרצאות באוניברסיטה באומנות ובמקצועות אחרים, והשתתפה בשיעורים במקצועות היהדות במוסדות שונים. כעבור שנתיים עברה ללמוד במתן (מכון תורני לנשים), שם שמעה שיעורים ממיטב המורים – הרב דניאל אפשטיין; הרב מרדכי ברויאר, ד"ר מיכאל ויגודה, ד"ר ברינה לוי ועוד. במתן הצטרפה אסתר לתוכנית 'המתמידות', תוכנית שכללה לימודים אינטנסיביים ברוב ימות השבוע. בדרך הטבע, היו רוב התלמידות בתוכנית נשים צעירות, בשנות העשרים או שלושים לחייהן – נשים שכבר התחנכו ברוח תפיסות מודרניות של לימודי תורה לנשים. אסתר השתלבה בקבוצה זו, כשווה בין שוות; בלימודי הגמרא, התנ"ך והמחשבה, בלימודי החברותות בבית המדרש ואף באירועים חברתיים. באופן טבעי, כשנצרכו 'הבנות' למקום לחגוג שבע ברכות לאחת מהחברות, נידבה אסתר את ביתה, כיוון 'שיש בו מספיק מקום'.

במסגרת הלימוד במתן, התחילה אסתר ללמוד גמרא ברצינות ובעומק רב. בבית עברה עם בעלה על הסוגיות שלמדה, שאלה שאלות נוקבות, והעלתה סברות. הדיונים בדברי תורה בשולחן השבת (וגם בימות החול) הפכו לעתים להתמודדויות ממש. אם בעבר, כאשר נאמר בשולחן: 'הגמרא אומרת כך וכך', היה הדבר מתקבל בלי עוררין, הרי שאחרי שאסתר התחילה ללמוד במתן, היא הייתה מגיבה לא פעם, 'לא נכון, הגמרא אומרת בדיוק להפך'; ובסופו של דבר, התברר

שהצדק אתה.

בתקופה זאת נישאו שתי הבנות הצעירות – בשנת תשנ"א נישאה מרים ליואל בריס, ונגה נישאה בשנת תשנ"ה ליוסי דוד. עוד קודם להן נישאה שלומית אומן, אלמנתו של הבן שלמה, שהייתה לאסתר כבת ממש. בעלה השני הוא הרב בני להמן. אסתר לא נהגה לרקוד בהזדמנות כל שהיא, חוץ מאשר בנישואי ילדיה; ואומנם בשמחות אלה היא רקדה בכל נפשה ובכל מאודה.

באדר א' תשנ"ז הוזמן בעלה לתת סדרת הרצאות בניו יורק, ואסתר התלוותה אליו. הם שכרו דירה קטנטנה ויפהפיה בגריניץ' וילג', שכונה בוהמית בדרום מנהטן. מדי ערב יצאו לאופרה, למחזות, לסרטים, לקונצרטים, למסעדות; ביום טיילו, ביקרו במוזיאונים או בספרייה המרכזית המפוארת, אפילו עסקו קצת בקניות. הילדים מעידים שכאשר חזרו ארצה אחרי ארבעה שבועות, קרנו פני אסתר מאושר.

כעבור שלושה חודשים, באייר, אובחן אצלה סרטן השחלות. אסתר עברה ניתוחים וטיפולים כימותרפיים, ואם כי בהתחלה חל שיפור מסוים, בשום שלב לא הייתה רמיסיה של ממש. בחודשיים האחרונים לחייה לא יכלה לאכול; האוכל סופק ישירות לתוך הווריד, בטיפול ביתי. כמה ימים לפני מותה עוד יצאה לסרט. בדרך אמרה לבעלה, 'ג'וני, אני כבר לא בעולם הזה'. היא נפטרה בחצות לילה, אור לערב שבת, ג' בחשון תשנ"ט, כאשר בעלה מחזיק את ידה, כל ילדיה וחתניה בחדר, וכל אחיותיה, הגיסים והגיסות בחדר הסמוך.

בו ביום, בשעה אחת עשרה בבוקר, יצאה ההלוויה מביתה להר הזיתים. למרות שעברו רק שעות ספורות מאז הפטירה, התפשטה השמועה בעיר, בארץ, ובעולם כהרף עין. בהלוויה נכחו בין חמש מאות לאלף בני אדם, והרחוב נסגר לתנועה. הספידוה בתה הבכירה תמר, אחיה הרב מאיר שלזינגר, וד"ר ברינה לוי, מורתה במתן. על יד הקבר הוסיף בעלה כמה מילים.

קווים לדמותה

על מצבת קברה של אסתר חקוק:

פה נחה

אסתר אומן

בת מורנו אברהם יהושע וחנה שלזינגר

זכרם לברכה

יסוד ביתנו

מילא אותה רוח אלוהים

בחכמה בתבונה ובדעת

נתנה לאיש ככל דרכיו

אשר ידעה את לבבו

במילים אלה ביקשו בני המשפחה לתמצת את עיקרי דמותה של אסתר.

יסוד ביתנו.

הבית, המשפחה והילדים היו מרכז חייה של אסתר. עיסוקים אלו לא היו עבודה חובה או תפקיד, אלא ייעוד ומפעל חיים. לחבריו האקדמאים של בעלה נהגה לומר: 'את המאמרים שלכם ספק אם מישהו יקרא בעוד דור, אבל בעוד מאה שנה יסתובבו בעולם הרבה "אסתריות"'. אסתר ידעה כי דמותן של 'אסתריות' אלה ומהותן – תלויות בחינוך שהיא מחנכת את ילדיה; בזרעים שהיא זורעת היום.

אסתר ראתה בכל מעשה שלה, גדול וקטן, בין בדיבור ובין במעשה, חלק מהעשייה החינוכית: שיחת שבת בפרשת שבוע, שיחת חולין, תיקון תריס מקולקל או אפיית עוגה – הכל נקלט, והכל מטביע את חותמו.

במשך תקופה מסוימת התגוררה בבית אומן קרובת משפחה. שנים לאחר מכן, בחתונת אחד מבניה, כשבאה אסתר לברכם, אמרה הקרובה לבנה: 'אתה רואה את האשה הזאת? בזכותה אתה חי. אצלה למדתי שאפשר לגדל משפחה גדולה, להישאר שלווים ושקטים, ולתת לכל אחד את מה שהוא זקוק לו'. אסתר לא הייתה רק יסוד ביתה שלה, אלא יסוד גם להרבה בתים אחרים.

מילא אותה רוח אלוהים בחכמה בתבונה ובדעת (על פי שמות לה לא)

אסתר הייתה ברוכת כשרונות, הן במישור האומנותי והן במישור האינטלקטואלי. הזכרנו כבר שהיא הייתה צורפת מחוננת. אך היא ידעה גם לצייר, לתפור, לסרוג ולרקום. לחתונות הילדים ולשמחות אחרות תפרה הרבה מהבגדים בעצמה. היא הבינה בארכיטקטורה, בחשמל, בשרברבות ובכל מקצוע 'ביתי' אחר; הייתה לה תפיסה מרחבית כמעט אינסטינקטיבית. הרבה מהתיקונים שהיו דרושים בבית עשתה בעצמה, וכשהזמינה בעלי מלאכה הדריכה אותם מה בדיק לעשות, כמו למשל איפה לפתוח את הקיר כדי למצוא את הסתימה. תמיד צדקה, ובעלי המלאכה העריכו אותה ואהבו אותה.

לאסתר הייתה גם אינטליגנציה גבוהה, והיא ניחנה בכושר אנאליטי יוצא דופן. אף על פי שסיימה רק תשע שנות לימוד עיוני, הייתה לה תפיסה אינטואיטיבית עמוקה של מדע בכלל ומתמטיקה בפרט. כך נהנתה במיוחד לעזור לילדיה בשיעורי הבית בגיאומטריה, ולפתור יחד איתם חידות היגיון שהציגו בעלה המתמטיקאי או הילדים. אסתר באה לפתרון בעיות אלו חמושה במעט השכלה וידע פורמליים, אך מצוידת באינטואיציה מתמטית עמוקה.

לא רק כישרון רב היה לאסתר, אלא גם צמא גדול ללימוד, ולימוד תורה בפרט. כל

השנים הצטערה על המעט שלמדה בילדותה. בשנותיה האחרונות, כשסוף סוף התאפשר לה, חזרה אל ספסל הלימודים, והיא כבר בת יותר משישים. היא הייתה חוזרת מהלימודים מלאת התלהבות, ומשתפת בחוויה כל מי שרק יכלה. אחת מהמורות שלה במתן, ד"ר ברירה לוי, אמרה עליה: 'לא היה שיעור שלא שאלה שאלות נוקבות והעירה הערות מבריקות. ולא היה שיעור שבו לא הקרינה את ההתלהבות שלה, התלהבות שנבעה מאהבת תורה ויראת שמים'.

נתנה לאיש ככל דרכיו אשר ידעה את לבבו (על פי מלכים א ח לט)

לאסתר הייתה יכולת נדירה לתקשר עם אחרים ולהבין ללבם ונפשם. יכולת זו באה לידי ביטוי באופנים רבים. אנשים היו פונים אליה בעתות של מצוקה נפשית, משוחחים איתה שיחות ארוכות ורבות, והיא הייתה מקלה עליהם ועוזרת להם. היא עזרה לאנשים שחיפשו את דרכם, לצעירים שהגיעו לארץ בלי משפחה, לחוזרים בתשובה, לגרים, לבני משפחה, לסטודנטים ולאחרים. בביתה קיבלו כולם לא רק את הכנסת האורחים המקובלת, שניתנה ביד רחבה, אלא גם קשר נפשי עמוק. בנוסף לילדיהם הביולוגיים, הכניסו אסתר וג'וני לחופה עוד שלושה זוגות, והיו להם כהורים.

גם בבית המלאכה במרכז פרנקפורטר לקשיש ראתה אסתר את עבודתה כמתמקדת בראש ובראשונה בטיפול באנשים ובצורכיהם. הקשישים שעבדו בבית המלאכה שלה הביעו את עצמם באמצעות המלאכה, וגם באופן ישיר בשיחות עמה. בערב, בבית, הייתה אסתר מציירת מפות כהכנה לריקמה, ומספרת על הקשישים. לעתים הייתה מביאה הביתה פריטי מלאכה ומסבירה את הסמליות שבהם, איך הקשישים מביעים את רגשותיהם דרך המלאכה. היא סיפרה על אישה אחת שסבלה מתסמונת פרקינסון בשלב מתקדם, אך כשסרגה או רקמה, ידיה לא רעדו.

גם עם בני אדם שאתם הייתה בקשר יותר שטחי – זבניות, פקידי בנק, עוזרות בית, בעלי מלאכה – הייתה אסתר מיוודדת ידידות של ממש. כל אחד שהכיר אותה

היה שמח לראות אותה. חודשים ואף שנים אחרי מותה עוד שאלו עליה אנשים אלה.

אסתר הטביעה את חותמה על חייהם של רבים. אסתר איננה איתנו עוד, אבל סגולותיה – הגלויות והסמויות – ממשיכות להתפשט בעולם.

יהי זכרה ברוך.

מכתבים

לרגל עבודתו, נאלץ ג'וני, בעלה של אסתר, לנסוע לעתים תכופות לחוץ לארץ, לשבתונים, כנסים וכדומה. לעיתים הצטרפה אסתר לנסיעות אלו, ולפעמים נשארה בארץ. בכל מקרה שמרה אסתר על קשר מכתבים רצוף עם אלו שמעבר לים, ג'וני או הילדים הגדולים, שנשארו בארץ. כך יש בידינו מאות מכתבים של אסתר, מתקופות שונות. לפנינו מעט מזעיר מתוך אוסף עצום זה. מכתבי אסתר מלאי חיים; היא מספרת על מעשי הילדים, על קשריה עם הצעירים שמילאו את ביתה, על עבודתה, על געגועיה לבני המשפחה, ועניינים רבים אחרים. מכתביה הם פסיפס מרתק של ענייני יום יום – קניות, כספים, החלטות – עם ענייני הגות ומחשבה. מטבע הדברים, בקובץ זה ניתן משקל יתר לענייני ההגות; אך נביא – על קצה המזלג – גם נופך מתוך ענייני היומיום.

אדר 1978

ג'וני היקר, לאי"ט

...

אני עושה פסח שהכל יהיה מוכן מוקדם והבית כבר יהיה מסודר כשתגיע. השבוע קיבלתי מכתב מאן. היא תגיע לחג. גם יואל קבקע ואחיו יגיעו. כך שנהיה כ- 20 איש בשולחן...

אני קוראת כעת הקדמה לשיר השירים של דעת מקרא (בערב לפני השינה), קראתי קודם את ההקדמה של המגילות באנגלית שדוד נתן לנו, ושם כל התרגום הוא לא מילולי בכלל. וגם העורך טוען שאסור לראות את השיר כשיר אהבה גרידא. וכעת

אני קוראת דעת מקרא (זה של מוסד הרב קוק) והוא דווקא טוען שזה שיר אהבה אמיתי ולא יתכן ששלמה כתב בצורה אלגורית על אהבת ישראל וה' ולקח משל שהוא מאוס או פסול. חייבים לראות את האהבה כדבר נעלה ואז האלגוריה היא כמובן לאהבת ה' וישראל. כל הויכוח הוא מעניין כי זו נקודת מבט על פרישות, ותענוגות החיים והעולם הזה.

אסיים. מצפה לשמוע ממך, בעצם עד שהמכתב הזה יגיע, כבר לראות אותך.

באהבה, אסתר.

(מכתב לתמר, הבת הגדולה, שנשארה בארץ כשהמשפחה נסעה לשבתון בארה"ב)

1976

תמי היקרה! לאי"ט

...

כעת לשאלותייך האחרות שלמעשה קשורות אחת בשניה, ובמידה מסוימת נתת את התשובה בסוף, כשכתבת ביחס לצעירים פה שמאבדים את הקשר עם הבית, וההורים הזקנים שמנעו מהם והגבילו אותם. אני מקווה שאצליח בכתב לתת לך את פילוסופית החיים של הורייך.

ובכן, החינוך היהודי הוא בעיקר לא אגוצנטרי. אברהם אבינו ישב בפתח האוהל לקבל אורחים וללמדם להודות לה' בורא שמים וארץ. תפקידו של היהודי הוא להיות מצוי בהליכי עולם, להיות מעורב בין הבריות ולתת את הטון והכוון לכולם. צורת התנהגותו ודרך חייו צריכה לתת לאחרים את ההרגשה שהוא יודע לפני מי הוא עומד לתת דין וחשבון, וכך הוא מקדש שם שמים וממליך את ה' על כל הארץ. אי אפשר לחנך ילדים במסגרת סגורה צרת אופק ולצפות מהם שהם יוכלו אי פעם לצאת ולהתמודד עם העולם הפתוח, ובודאי לא למלא את התפקיד הנ"ל, שיש בו

הרבה מהענווה בהתנהגות, ובכל זאת ביטחון בדרך, עם יכולת נחושה לעמוד בלחצים השליליים. להיות גאה בדרכו ובכל זאת אדם פשוט בדרכו. הסתכלי באביך, עד כמה הוא מקובל בין חבריו, יהודים לא דתיים וגויים כאחד, לא מבחינה שכלית שזה בעצם פשוט מתנת אלוקים, אלא כאדם. הסתכלי על איתן או ארו או ג'ררד וכך*.

נכון! הרבה יותר קל לחנך ילד במסגרת צרת אופקים בשכונה דתית, אך התוצר אינו מה שאנחנו רוצים. התוצר הוא אמנם שומר מצוות, תמים וירא אלוקים, אך מה קורה כשזה נפגש עם העולם הגדול? או שאין בכוחו להתמודד אתו והוא נופל, או שהוא אמנם מצליח לשמור על דתיותו אך אינו יודע כלל איך להתמודד עם הדת במישור החברותי הלא דתי ובדרך כלל אינו "מוסיף" לדת וליהודים. כמובן יש יוצאים מהכלל, אך אסור לסמוך על זה.

וכעת נכנסת לתמונה הבעיה השנייה שלך. צורת חינוך זו, שלדעתנו היא הנכונה, מצריכה הרבה מאוד קשר לילדים, לבית, למשפחה ועוד ועוד. למעשה כל החינוך הזה הוא מבחינה מסוימת הדגמה במסגרת משפחתית מאוד חמה, מעודדת וכנה, ואם כי האבא שייך בהחלט למסגרת זו, האישה היא הגורם המפעיל את הבית. בית שבו האמא לא רוצה, כל מעשי האב הם לבטלה. ואפילו בית בו האמא פשוט לא איכפת לה לתת את האווירה, להנחות את המשפחה בצורה פסיבית, אפילו להנחות את האבא, כל מעשי האב לא יצליחו. תמי! אפילו בבית שלנו, כמה פעמים קרה שאני זירזתי את הארוחה ואפילו שהיה לאבא המשניות לידו הלימוד לא התקיים. נכון, לעיתים למדתם בלעדי, אך בהסכמת. האורחים בבית כבני בית – האם זה אפשר כשהאישה לא נותנת את כולה למטרה? נכון, כלפי חוץ התפקיד נראה שווה, אך באמת, כפי שאבא עצמו אמר למישהו לפני כ-3 שבועות, הגבר והאישה בבית היהודי הם כנשיא וראש ממשלה. הגבר הוא הנשיא, עושה את כל הגינונים והתפקידים, אך היא ראש הממשלה, היא הגורם לכל, היא המכוונת והמושכת בכל החוטים. אגב, גם בהצלחתו של הגבר בחיים הציבוריים, במקום העבודה, האישה בבית היא גורם חזק. כמובן, אנו מדברים במשפחה שיש הרמוניה ביניהם ולא שני אנשים שחיים זה לצד זה.

תמיל'ה! אפילו אצלנו אבא חוזר ואומר, מה נתנו לילדים שהשבת בבית חסרה להם כל כך, שהם כל כך קשורים. ולי זה ברור לגמרי, אני בכלל לא מופתעת, הרי לזה שאפתי, ליחס שישאר גם כשתהיו מבוגרים. ולזה נתתי את מרצי, לא יצאתי לעבוד. ** לזה גם ניווטתי את קברניט האניה (את אבא); מי יתן ונצליח הלאה בדרך זו. אודה, האישה אוכלת את פרותיה הרבה שנים אחרי שתלה אותם, הגבר בדרך כלל קוצר את קצירו מהר בעולם הגדול, הוא מיד יודע האם הצליח או לא. אך ההצלחה גם מהר נגמרת לעתים. לעתים היום הצליח ולמחר לא. האישה אמנם קוצרת לימים רבים, אך אז הקצירה היא לתמיד אי"ה.***

תמיל'ה, אני מקווה שהסברתי לך עד כמה שיכולתי בכתב, אולי המילים לעתים מליציות, אך קשה לכתוב בלי זה ולתת לך להבין. אם יש את נפשך תוכלי לתת מכתב זה לשלמה וג'ורג'. מה שלום החבורה שלכם?

שלך באהבה רבה

אמא

*תמר, לא נגעתי בכלל בדיון זה בשאלה אחת והיא, גם לגויים ניתנה חכמה ונכון לנו ללמוד מהם את הטוב בכל ענפי המדע, הם עזרו לעולם, ואפילו הספרות שלהם יש בה טוב, צריך רק לדעת איך לספוג את זה. גם במעשיהם לזולת הם עושים טובות, אם כי נכון שכל יחסי אנוש, גם הם למדו מתורת משה, ולא לחינם התנ"ך נקרא גם בפי כל, הספר המקודש ביותר.

**תמר, איני רוצה לשלול בזה כל אישה שיוצאת לעבוד, יש נשים אשר זקוקות להצלחה בחוץ, להתעסקות בחיים בחוץ, או פשוט יש להן גם שאיפות מסוג ההצלחה המקצועית, או אינן אוהבות את עבודת הבית. והן למעשה יכולות רק למלא את תפקידם בבית כאשר מלאו את מטרתם בחוץ, ואין רע בזה כלל וכלל.

***תמי, אני מקווה שלא קיבלת את הרושם שהוא מוטעה בהחלט כאילו רק בגללי אבא הוא כזה. לדעתי זה אבא ואופיו וכולו שיכלו לגרום לי לנסות למלא את תפקידי כראוי (מקווה שאצליח אי"ה) וההתאמה בינינו. ב"ה אנחנו לא חיים רק זה לצד זה. אודה בהחלט שכשהתחתנתי לא ידעתי עדיין מה בדיוק עלי לעשות, וטבעו של אבא וחינוכי אני בבית הורי, הראו לי את הדרך. בודאי שראיתי זאת גם בבית הורי. אך אף פעם לא דובר בינינו, ביני לבין הורי, כל כך ברור; בכלל, כל החינוך שלי היה בהדגמה. כמובן גם לאבא למעשה הצלחת החינוך היא מההצלחות הגדולות בחיים, וגבר שאמנם הצליח בחיים המקצועיים אך בילדיו לא הצליח אינו מאושר בסוף ימיו.

תמר, המכתב היה מונח אצלי שבוע וגם הקראתי אותו לאבא. בעצם לא הייתי בטוחה אם לשלוח אותו, כי אולי שמתי את עצמי באור גדול מדי ובעיקר הקטנתי את אורו של אבא, שהוא בודאי חשוב ביותר. אנא קראי בו, אבא בקש שאשלח, והביני שהכתב והלשון - בעקר הרצון להעביר למילים הרגשה - גרמו לשיבוש זה. ההערות שהוספתי תוך כתיבה הם חלק חשוב של המכתב, אנא קראי אותם במקומם. אני נותנת לשיקול דעתך המלא אם להראות מכתב זה לשלמה וג'ורג', את תדעי יותר בקוראך אותו מה נכון. אני שולחת לך 4 תמונות של הבנות, לך, לשלמה, לג'ורג', ולסבתא.

נשיקות רבות

שלך, אמא.

(מכתב שנכתב במהלך הטיסה ארצה, עם סיום שנת שבתון בארה"ב.)

קיץ 1981

ג'וני היקר! לאי"ט

השעה 10:31 ואני כבר מתגעגעת... בסך הכל, מהשלום שהבנות אמרו כשסן-פרנסיסקו התרחקה, ברור שהשנה היתה גדולה עבורן והוסיפה להן הרבה. הן שמחות לחזור, אך תמיד ישארו להן מפה זיכרונות טובים וחוויות גדולות... [גם לי] השנה הוסיפה הרבה ואיכשהו אני מרגישה שאני אוכל להגיע לעשות משהו ולא להתנוון ולהזדקן סתם. זו הפעם הראשונה שאני יכולה לראות את עצמי גם בלי ילדים שאני צריכה לדאוג להם ותמיד לחשוב עליהם, ולהיות רק אתך. אני מאוד מקווה שהטיול באמת יתקיים, ושיהיה מישהו לשמור על הבנות.

....

באהבה, אסתר.

(מכתב ליהונתן, הבן האמצעי, במהלך שנת שבתון בארה"ב.)

בע"ה

דצמבר 1980

ליהונתן שלי שלום רב! לאי"ט

בדיוק לפני שעזבנו לטיול שלנו הגיע המכתב שלך מחנוכה. תודה. כל מכתב שלך הוא חוויה. יש לך יכולת נהדרת לתאר במילים את הנעשה ואת ההרגשה, דבר שלי חסר. היו כמה מקומות נפלאים בטיול שלנו הפעם שבאמת הניעו משהו בתוכי, אבל איך שהוא אין לי יכולת לכתוב ולתאר הרגשות אלה.

אני עצמי גדלתי בעיר, ולהורי לא היתה היכולת והזמן לקחת אותנו לטבע. גם בית הספר לא פיתח רגשות אלה, ורק אחרי שהייתי לאשתו של אבא למדתי לראות פרחים, לשמוע לקול החיות ולראות נופים. זה לקח הרבה זמן עד שבאמת ראיתי.

כמובן נהנתי מהנופים, נהנתי מהכל, אבל להרגיש פתאום משהו מיוחד, להרגיש שהיופי תופס את כולך, להרגיש את יד ה', את הנפלא בבריאה. את זה הייתי צריכה ללמוד, ולמדתי מאבא וממכם.

גם בלימוד, שבודאי היה לי בילדותי, רק כעת, כשאני לומדת עם אבא, אני רואה את הנפלא. אפילו ברש"י, שאותו למדתי פעמים רבות בבית הספר, שאותו בודאי קראתי הרבה, רק השבוע כשלמדתי עם אבא בראשית (החלטנו ללמוד סתם תורה עם רש"י או יותר נכון רש"י על התורה) ראיתי משהו מוזר ונפלא.

ה' דרש מהאדמה להוציא 'עץ פרי עושה פרי' והיא הוציאה 'עץ עושה פרי'. רש"י כותב שהאדמה לא עשתה את שה' ביקש ממנה ונענשה יחד עם האדם. למעשה מוזר, מי פה האדון? מה זה האדמה, דבר דומם לגמרי – ובכל זאת בקשת ה' לא נתמלאה!

נראה לי שרש"י רוצה להביא את דרך הטבע. ה' עשה את העולם, אבל מהיום הראשון יש דרך הטבע. הוא הכניס את הכל. העולם מתפתח ומשתנה, אבל הוא לא מתערב. בודאי הוא יכול – 'שמש בגבעון דום' – אבל רק לעתים רחוקות ביותר ה' ישתמש ביכולת זו. בדרך כלל הוא נתון בידי ההתפתחות הטבעית. הוא לא פקד על האדמה להחזיר את העץ הזה, ולעשות עץ כפי דרישתו.

גם את האדם עצמו – ה' בנה אותו, הכין הכל, אבל מעשיו הם בידי האדם לבד. שוב ה' לא יתערב, לא יחזיר את הגלגל אחורה לשנות את מעשי האדם. ה' יעניש אותו כמו את האדמה, אבל לא יותר מזה.

...

בינתיים החורף הגיע הנה ומתחיל לרדת שלג בהרים.

נשיקות רבות,

שלך אמא.

נ.ב. יהונתן האם המעיל שקנינו טוב? אחרת בבקשה תקנה חדש.

(מכתב ליונתן ערב גיוסו לצבא, בזמן שהות המשפחה בשבתון בארה"ב).

בע"ה

ינואר 1981

יהונתן היקר שלי! לאי"ט

כבר יום שלישי בבוקר, לפני כמה שעות נשבע הנשיא החדש של אמריקה. ראינו את הטקס בטלוויזיה, טקס יפה ומאוד מרגש, במדינה גדולה זו פה כל הטקס היה מלא אמונה ותפילה. האדם היחיד שדיבר פרט לנשיא הנבחר היה המיניסטר, שהוא במקרה המיניסטר בכנסיה שהנשיא הולך אליה. סתם אדם. וכל נאומו היה תפילה ובקשה לעזרה. הנשיא החדש שדיבר טוב (אגב גם ביחס ליהודים ולישראל) וחזק, בכל זאת השאיר הרגשה של ענווה, שכל הכוח זה בעם האמריקאי עצמו וברצון העם. וכמובן, תפילה לעזרה.

התביישתי עד כמה המנהיגים שלנו בישראל חסרים ענוות תפילה זו (בגין הוא היחידי שהמילים בע"ה שזורים בפיו, ועל זה יש בדיחות לא מעט). גם עניין בני הערובה ב"ה נגמר. והאמריקאים למדו פעם על בשרם, מה זה יחסים עם טרוריסטים, מתח של כן ולא, משחקי עצבים שמדינות אלה משחקים ושאנחנו הישראלים טועמים אותם כבר שנים. אולי כעת האדם ברחוב יודע עם מי יש לנו עסק.

יהונתן שלי! אני לא אסתיר ממך, קשה לי לכתוב לך ולכן אני כל הזמן מנסה לא לכתוב על הצבא והנסיעה שלי הביתה. אמת, אני מרגישה אשמה, לא אעשה את מה שתמיד חשבתי כמובן מאליו – להיות בישראל כשאתה מתגייס. וכעת, אם כי עדיין אני יודעת שהייתי צריכה לחזור, אני גם צריכה להישאר כאן. מה שאעשה, איני עושה נכון. ...

אני יודעת שבצד שלך הגעגועים שלך והרצון שנהיה אתך כשאתה מתגייס לא פחות חשובים. והזכות לאמא להיות אצלך כעת, שהוא זכותך לא פחות מלשאר הילדים, זה הכל נכון. וכל מה שאני יכולה להגיד זה, סליחה.

...

אסיים באהבה רבה

אמא.

11.8.81

ג'וני היקר לאי"ט

...

ביחס לעבודה שלי בשנה הבאה, בתיה הציעה לי להדריך במלאכה בבית אבות חדש שנבנה כעת.

...

שלומית הציעה לי לעבוד בהדרכה לאמהות: כיצד לעשות שיעורי בית עם הילדים, כיצד לשחק ולהדריך את הילדים, וכו'... אני מעדיפה את העבודה של בתיה כי פשוט אני חוששת שאהיה יותר מדי קשורה ועסוקה מבחינה נפשית במשפחות אותם אדריך. אני מכירה את עצמי, וחוששת שהבית שלי יסבול. בשעה שהעבודה בבית אבות היא גם קשר עם אנשים שזקוקים לעזרה והעבודה בוודאי איננה רק הדרכה במלאכה. לשעות העבודה האלה יש חשיבות גדולה במערכת החיים בבתי אבות ובכל זאת ההתערבות שלי לא תהיה כל-כך עמוקה כי הבעיות אחרות. מה דעתך על הרעיון בכלל? כמובן אני לא אעבוד יום עבודה שלם. ואני מקווה שיהיה לי עוד זמן ללמוד שוב בשעורי תורה או להקשיב באוניברסיטה.

...

להתראות, ד"ש לכולם

נשיקות אסתר.

(מכתב שנכתב אחרי נפילת שלמה, הבן הבכור. בתקופה זו נהגה אסתר לשמור על דוד, בנו בן השנתיים של שלמה, בזמן ששלומית, אלמנתו של שלמה, יצאה ללימודים.)

קיץ 1982

ג'וני היקר! לאי"ט

...

בנתיים האוטו התקלקל ממש. ... אין לי אוטו ואני צריכה לקחת את דוד כל יום.

...

דוד חמוד מאוד, מאושר בגן. ביום שני שלומית לקחה אותו הביתה בקרית משה, בתחילה הוא סירב להיכנס הביתה – 'זה לא הבית שלנו'. עמד בדלת ולא נכנס. שלומית הכניסה אותו, והוא לא רץ לחדר אלא התיישב לפסנתר וניגן 'כמו אבא' ורצה לשמוע מוסיקה 'כמו אבא' ורק אחר כך הסתובב בדירה, אבל בלי התלהבות. אבל גם לא חיפש את אבא שלו כמו שהוא עשה בעבר.

בבוקר אתמול, כשהם נסעו לגן הוא הודיע בדרך 'כעת לא נכנסים הביתה, כעת נוסעים לגן'. פה, אתמול דיברנו על הבית אז הוא פתאום אומר 'ניגנתי בפסנתר בבית של אבא שלי'. שלומית מסבירה לו שוב ושוב שאבא איננו. אני חושבת שהוא מבין באיזה שהיא צורה שהתקופה עם אבא נגמרה, ולכן גם הבית הזה נגמר.

...

באהבה, אסתר.

(מכתב בעקבות פגישה עם עובדת מחלקת השיקום של משרד הבטחון.)

אוגוסט 1982

ג'וני היקר, לאי"ט

...

נסעתי ישר למשרד הביטחון. שוחחתי עם אילה יותר משעה; היא שאלה אותי על האזכרה, הסיור, הילדים, והכל. אודה שהפעם הייתי צריכה להחזיק את עצמי מלבכות (אולי משום שאתה נסעת, אולי סתם זה לא נהיה יותר קל), אבל החלטתי שאם אני רוצה להפיק תועלת מכל השיחה, אזי צריך לדבר ולא לבכות, לא שאיכפת לי לבכות לפניה. מסתבר שהיא גם הרגישה בזה.

...

הבנות רוכבות פה, ואני יושבת בצל תחת העצים וכותבת, ואיך שהוא האווירה הזו מרגיעה מאד. לרחש העצים יש איזה שלוה שנתפסה בי. אני זוכרת, אחרי הניתוח שלי, כשהייתי במוצא בבית ההבראה, נחתי הרבה תחת העצים וגם אז הדבר גרם לי שלוה רבה. אני צריכה לחשוב איך להגיע לחורשות כאלה בימים קשים.

...

באהבה רבה

אסתר

1983

ג'וני היקר! לאי"ט

...

השבוע היינו אצל בן חנן לארוחת בוקר (צהרים). בשבת היינו אצלם הרבה מאוד זמן. חנוך אמנם עם כדור ורסיסים בגוף, אבל הוא בסדר. הרבה יותר קשה לו שהחברים שלו נהרגו ובעצם אין לו חברים, פרט לאלה בצבא. הוא דיבר איתי הרבה בארוחה, איך להתייחס למשפחות שלמעשה לא הכיר בכלל, למרות שחי

שנתיים עם החייל. אמרתי לו לגשת, להציג את עצמו ולספר להם על הבן. הסברתי לו כמה ההורים רוצים לדעת שהבן נשאר אישיות בעיני החברים, ושיש בזה משום המשכיות. אמרתי לו שהם עלולים לבכות, שזה קשה, אבל מותר ואפילו טוב לבכות, גם לחברים.

אני מקווה שעזרתי לו בקצת. נדמה לי שביחס לזה רוב האנשים באמת לא יודעים מה נכון ובאמת, אין עזרה ניתנת בצבא לחבר השכול.

...

בבית הכל בסדר. מרים עובדת לסדר את הארכיון אצל חיים קהן (בתשלום) במשרד. היום פגשתי אותו והוא אמר שהיא עובדת יוצאת מהכלל, באמת עושה את עבודתה מצוין וגם אהובה על כל עובדי המשרד. באמת היא נהיתה בחורה אחראית ובעלת דעות ועקרונות שעבורם היא מוכנה לעשות הרבה. הזמן שהיא מקדישה לסניף בהר-נוף, ובאיזה אהבה ומסירות והנאה! נגה כמובן בסניף. יהונתן יצא היום להדריך טיול ל-3 ימים וכרגיל, עובד הרבה ומרוצה. ג'ורג' וציפי היו פה שלשום, ב"ה יש לו הזמנות, הוא עושה את הכתובה של...

נשיקות, אסתר

1983 (?)

ג'וני היקר, לאי"ט

...

בשבת, יהונתן שתמיד תמיד מכין דבר תורה - ולרוב דבר תורה שיותר 'פעולה' על נושא מסוים מדבר תורה - הביא משהו מעניין מאוד, אגב, גם בשבוע שעבר הוא דיבר מענייני דיומא על איך שצריך מנהיג בישראל להיות.

השבוע הוא הביא את העניין של החיוב להרוג במדיינים ואחר כך את ההודעה שכל מי שהרג טמא ולא יכול להיכנס למחנה, שכמובן אפשר להבין כאילו סתם

דיני טומאה גם במלחמה וגם במלחמת מצווה, גם גוי מטמא וכו', אבל הוא רואה בזה רעיון פילוסופי. שעם הכל, גם כשחייבים להרוג, זה בעצם לא שייך לעם ישראל. ואחרי שהרגת, ואפילו במצווה, אתה טמא. אתה צריך שוב להתעלות כדי שתוכל להיכנס למחנה. ושוב אפשר להכניס את ענייני דיומא לכאן.

...

באהבה רבה

אסתר

ינואר 1984

... מחר, מיד אחרי העבודה בדעתי לנסוע לצרעה אם הגשם אכן יפסיק. נראה. העניין הוא שבעצם אני עייפה כעת מאוד אחרי העבודה. יש המון המון קשישים וגם הרבה באים סתם להיות, היות והבניין מחומם, אז יש רעש של שיחות ופטיפוט. אני באמת נהנית מהעבודה, בעיקר כשאני מצליחה להעסיק אנשים שבכלל לא ידעו שהם יכולים ליצור עוד משהו, או חוששים לעשות משהו לבד ומצליחים גם כשאני לא לידם. אבל הכל ס"ה מעייף, מקווה שאצליח לישון הערב יותר טוב ואז הנסיעה תהיה קלה עבורי.

אסיים, יש עוד הרבה לספר,

נשיקות, אסתר